

УДК 347.1

ФАКТИ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ У СКЛАДІ ФАКТІВ ПРЕДМЕТА ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Оксана ГРАБОВСЬКА,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

The article investigates the legal nature of one of the kinds of facts that are the subject of proof in civil proceedings – the facts procedural – legal nature, identifying their importance for the protection of human freedoms and interests, issuance of legitimate and reasonable judgments. On the example in-depth analysis of individual facts procedural and legal nature, in particular, the facts and circumstances justifying the reasons for passing the statute of limitations, to ensure the claim, proof of the need for their vlyucheniya part of the facts and circumstances of the subject of proof.

Key words: civil procedure, subject of proof, facts procedural and legal nature, statute of limitations, maintenance of the claim.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню юридичної природи одного з видів фактів, які становлять предмет доказування в цивільному процесі, – фактів процесуально-правового характеру, виявленню їх значення для захисту прав, свобод та інтересів, ухвалення законних і обґрунтованих судових рішень. На прикладі глибокого аналізу окремих фактів процесуально-правового характеру, зокрема, фактів і обставин, які обґрунтовують причини пропуску строків позовної давності, підстави забезпечення позову, доведена необхідність їх включення до складу фактів та обставин предмета доказування.

Ключові слова: цивільний процес, предмет доказування, факти процесуально-правового характеру, позовна давність, забезпечення позову.

Постановка проблеми. Висновки про те, що встановлення фактів матеріально-правового характеру у цивільному процесі – одна з найважливіших функцій суду, обґрунтовано були і є розповсюдженими в усі часи розвитку цивільного процесуального права та цивільного процесу. Стосовно ж доцільності включення фактів і обставин процесуального характеру до предмета доказування в цивільних справах дискусія триває.

Мета статті – дослідити юридичну природу одного з видів фактів, які становлять предмет доказування в цивільному процесі, – фактів процесуально-правового характеру, виявити їх значення для захисту прав, свобод та інтересів, ухвалення законних і обґрунтованих судових рішень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поділ фактів, із яких формується предмет доказування в цивільному процесі, на матеріально-правові та процесуально-правові зумовлений взаємозв'язком матеріального та процесуального права, при цьому в контексті ієрархії аксіомою є та обставина, що процесуальне право має бути прилаштоване до матеріального, що пояснюється двома причинами: по-перше, процесуальне право є засобом реалізації норм матеріального права в певних конфліктних ситуаціях, по-друге, зміни в цій сфері суспільних відносин, як правило, передусім позначаються на матеріальній галузі права й лише у зв'язку з цим виникає необхідність у зміні процесуальної галузі [1]. Саме матеріальний аспект визначає сутність правовідносин, які встановлюються судом, тому факти матеріально-правового характеру обґрунтовано вважаються основоположними для встановлення правовідносин і вирішення справи по суті, утім не лише вони підлягають установленню судом. Факти процесуально-правового характеру також відіграють важливу роль у цивільному процесі, оскільки від їх встановлення зале-

жить захист прав, свобод та інтересів, ухвалення законних і обґрунтованих рішень.

Противники включення юридичних фактів процесуального характеру до предмета доказування наголошують, зокрема, на тому, що предмет доказування – це коло фактів матеріально-правового значення, необхідних для вирішення справи по суті й ці факти потрібно відрізнити від інших фактів, які встановлюються при розгляді справи, однак не пов'язані із правильним вирішенням питання про права й обов'язки сторін [2]. Дійсно, факти та обставини процесуально-правового характеру мають відмінну від фактів та обставин матеріально-правового характеру мають юридичну природу, і відрізнити їх необхідно, але встановлення судом фактів і обставин процесуально-правового характеру впливає на рух процесу, реалізацію суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин прав та обов'язків, на кінцевий результат судочинства – судові рішення, тому для відповіді на питання про необхідність включення фактів процесуально-правового характеру до предмета доказування і їх доказування сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, необхідним є розуміння їхньої юридичної природи.

Цивільне процесуальне законодавство України до предмета доказування включає факти як матеріально-правового, так і процесуально-правового характеру. Згідно з ч. 1 ст. 179 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), предметом доказування під час судового розгляду є факти, які обґрунтовують заявлені вимоги чи заперечення або мають інше значення для вирішення справи (причини пропуску строку позовної давності тощо) і підлягають установленню при ухваленні рішення. Видається, що факти, які «мають інше значення для вирішення справи», про які йдеться в указаній нормі, як раз і включають насамперед факти процесуально-правового характеру.

У радянській період про факти процесуально-правового характеру в контексті можливості включення їх до змісту предмета доказування в цивільних справах, як правило, мова або не йшла зовсім [3], або категорично заперечувалась [4]. Сучасні вчені висловлюють полярні точки зору щодо включення фактів процесуально-правового характеру до предмета доказування, але в судженнях про юридичну сутність фактів процесуально-правового характеру в цивільному процесі акцентується увага на тому, що факти процесуального характеру за своєю природою є такими, що мають значення для правильного вирішення судом процесуальних (процедурних) питань судочинства [5], для руху процесу і здійснення окремих процесуальних дій [6], виникнення, зміни й припинення цивільних процесуальних правовідносин [7] тощо, а у співвідношенні із фактами матеріально-правового характеру «мають факультативний чи допоміжний характер, адже вони виконують допоміжну функцію» [8]. На чому ґрунтуються такі висновки?

До складу фактів процесуально-правового характеру різні вчені включають різні факти й обставини, зокрема обставини, із якими пов'язане право на позов і які можуть вимагати обґрунтування доказами (наприклад, подання до суду тотожного позову, порушення правил підсудності, подання до суду позову особою, яка не має повноважень на це) [9]. До цих обставин додають також обставини процесуально-правового характеру, пов'язані з реалізацією права на здійснення інших процесуальних дій (забезпечення доказів і позову, права на зупинення, закриття провадження у справі тощо) [10]. Подібний склад фактів та обставин процесуально-правового характеру виділяється й у наукових працях інших учених [11].

Дослідити ґрунтовно всі факти та обставини, які традиційно включають до складу фактів процесуально-правового характеру, у межах статті видається неможливим, разом із тим на прикладі дослідження юридичної природи окремих фактів, які цивільне процесуальне законодавство й науковці зараховують до складу фактів процесуально-правового характеру, певні висновки зробити можна. Наприклад, факти, що обґрунтовують причини пропуску строку позовної давності, тобто строку, який визначений законодавством, протягом якого особа може звернутись до суду за судовим захистом (ст. 237 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)). Склад таких фактів включено законодавцем до предмета доказування відповідно до ч. 1 ст. 179 ЦПК України.

Не вдаючись до поглибленого розкриття змісту інституту позовної давності, аналізу поглядів і висновків, критичних суджень щодо його законодавчої регламентації, у загальному вигляді можна констатувати таке: установлення законом строками позовної давності може бути обмежена можливість захисту прав, свобод та інтересів у судовому порядку, тому для виникнення, розвитку й завершення цивільних процесуальних правовідносин дотримання строків позовної давності має велике значення. У цивільному праві строки, у тому числі й строк позовної давності, посідають місце юридичних фактів у системі юридичних фактів цивільного права. Найчастіше їх зараховують до подій, маючи на увазі закінчення часу (строку) [12].

Чинне цивільне законодавство України передбачає два види строків позовної давності – загальний і спеціальний. Загальна позовна давність установлена ст. 257 ЦК України тривалістю у три роки й застосовується, як правило, до всіх вимог цивільно-правового характеру. Для окремих видів вимог законом установлена спеціальна позовна дав-

ність – скорочена або більш тривала, порівняно із загальною. Зокрема, до вимог про стягнення неустойки (штрафу, пені), спростування недостовірної інформації, поміщеної в засобах масової інформації, у зв'язку з недоліками проданого товару, перевезенням вантажу, пошти, про розірвання договору дарування тощо застосовується позовна давність один рік. Позовна давність у п'ять років застосовується до вимог про визнання недійсним правочину, учиненого під впливом насильства або обману. Позовна давність у десять років застосовується до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину (ст. 258 ЦК України). Позовна давність поширюється не на всі види вимог, зокрема позовна давність не поширюється на вимоги вкладників про видавання вкладів, унесених до банку (фінансової установи), на вимоги, які випливають із порушення особистих окремих немайнових прав, про відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю громадянина тощо. Перебіг позовної давності може зупинитися, перериватися за підстав, визначених ЦК України.

Відомими українськими вченими критикується редакція ст. 237 ЦК України, відповідно до якої позовна давність визначається як строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу, оскільки дає підстави вважати, що зі спливом позовної давності особа не може звертатися із позовом до суду, оскільки в контексті змісту ст. 267 ЦК України заява про захист цивільного права чи інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності. Окрім того, стверджується, що позовна давність застосовується й до цивільно-правових вимог, які не оформляються у вигляді позову (наприклад, у справах окремого провадження тощо) [13].

Наведена точка зору про те, що «заява про захист цивільного права чи інтересу має бути прийнята судом до розгляду незалежно від спливу позовної давності», є правильною, оскільки, згідно з ч. 3 ст. 3 ЦПК України, відмова від права на звернення до суду за захистом є недійсною.

Що ж стосується справ, які виникають із цивільно-правових правовідносин і розглядаються та вирішуються судами в порядку окремого провадження, то видається, що зазначена позиція є спірною. Аналіз законодавчого регулювання провадження в таких справах дає змогу вказати, що для справ окремого провадження законодавцем установлені спеціальні строки подання заяв до суду з урахуванням специфіки кожної справи, відмова ж у задоволенні заяв у зв'язку із пропуском строку позовної давності для таких справ видається нелогічною. Наприклад, у справах про визнання спадщини відумерлою, відповідно до ч. 2 ст. 1277 ЦК України, заява подається органом місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини після спливу одного року з часу відкриття спадщини. Відповідно до ст. 276 ЦПК України, якщо орган місцевого самоврядування подасть заяву до закінчення одного року з часу відкриття спадщини, суд відмовляє в прийнятті заяви про визнання спадщини відумерлою. Отже, подати заяву можна в будь-який час, але після спливу одного року. Застосування ж строків позовної давності в цьому випадку є нікчемним, оскільки мета розгляду й вирішення судами справ цієї категорії – перехід у власність територіальної громади спадщини, яка визнається судом відумерлою, і ставити реалізацію прав територіальної громади в залежність від строку позовної давності видається неправильним, тим більше що визнання спадщини відумерлою можливе лише у випадку відсутності спадкоємців такої спадщини. Так само

не може йтися про строки позовної давності у справах про усиновлення, надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, визнання особи недієздатною чи обмежено дієздатною тощо, які розглядаються та вирішуються судами в порядку окремого провадження й мають відмінну від справ позовного провадження юридичну природу. Отже, у справах окремого провадження факти й обставини, що зумовлюють пропущення строків позовної давності, не встановлюються.

Одним із найважливіших аспектів у контексті позовної давності є визначення початку моменту перебігу позовної давності, оскільки від цього залежать правильне визначення строків і, зрештою, захист порушеного матеріального права [14]. Перебіг позовної давності починається від дня, коли особа довідалася або могла довідатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила (ч. 1 ст. 261 ЦК України). Для окремих випадків законом встановлено винятки з дії цього правила. Отже, факти й обставини, які засвідчують указані аспекти, підлягають установленню судом і доказуванню сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі.

У сфері застосування строків позовної давності в цивільному процесі й установлення фактів і обставин на їхнє підтвердження чи спростування існує чимало труднощів. У зв'язку з тим, що суди України неоднозначно ставляться до фактів пропуску строків позовної давності, про що свідчать різні процесуальні наслідки в подібних випадках, Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ дає відповідні роз'яснення. Зокрема, у Листі «Про окремі питання застосування строків позовної давності» від 16.01.2013 р. № 10-70/0/4-13 зазначається, що у спорах щодо споживчого кредитування кредитор забороняється вимагати повернення споживчого кредиту, строк давності якого минув [15].

Цивільне процесуальне законодавство України не містить спеціальних положень, що встановлювали б строкові межі, протягом яких може порушуватись питання про пропущення строку позовної давності. Згідно з ч. 1 ст. 214 ЦПК України, суд встановлює фактичні дані про пропущення строку позовної давності й докази на їхнє підтвердження під час ухвалення рішення. Про те, що таким правом наділяється сторона у спорі, встановлено ч. 3 ст. 267 ЦК України. Окрім того, цією самою нормою передбачено строк подання такої заяви – до винесення рішення. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ звернув увагу на те, що, оскільки рішення по суті спору ухвалюється судом першої інстанції, а на стадії апеляційного провадження здійснюється лише перевірка законності й обґрунтованості рішення суду (ст. 303 ЦПК України), заява про застосування позовної давності може бути розглянута, якщо вона подана під час розгляду справи в суді першої інстанції [15].

Ураховуючи регулювання інституту позовної давності цивільним, цивільним процесуальним законодавством, а також роз'яснення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, вищевикладені міркування, можна зробити такі висновки: 1) факти й обставини, які обґрунтовують причини пропуску строку позовної давності, – це факти й обставини процесуально-правового характеру, які тісно пов'язані з матеріально-правовою кваліфікацією правовідносин, і саме від результату такої кваліфікації залежить вид строку позовної давності, а також вирішення питання про те, чи взагалі поширюються вимоги закону про строк позовної

давності в конкретному випадку, оскільки, наприклад, у справах про відшкодування шкоди, завданої життю або здоров'ю громадянина, такі строки застосовані не можуть бути (ст. 258 ЦК України); 2) факти й обставини, які обґрунтовують причини пропуску строку позовної давності, встановлюються судом і доказуються стороною виключно у справах позовного провадження; 3) факти й обставини, що обґрунтовують чи спростовують порушення правил позовної давності, причини пропуску строків позовної давності, підлягають установленню судом і доказуванню суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин, між якими виник спір з приводу пропущення строку позовної давності, що відповідає вимогам ч. 1 ст. 179 ЦПК України, відповідно до якої причини пропуску строку позовної давності підлягають установленню при ухваленні рішення. Видається, що обов'язок доказати факт пропущення стороною строку позовної давності повинен покладатися на особу, яка стверджує про такий факт, що ж стосується фактів і обставин, які обґрунтовують причини пропуску строку позовної давності, то їх повинна доказати й довести особа, яка пропустила строк позовної давності.

Як уже йшлося вище, факти, що обґрунтовують причини пропуску строку позовної давності, включені законодавцем до складу фактів предмета доказування, відповідно до ч. 1 ст. 179 ЦПК України. Що стосується науковців, то ними до складу фактів процесуально-правового характеру, як правило, зараховуються й факти, що обґрунтовують підстави забезпечення позову [16].

Забезпечення позову в цивільному процесі – це вжиття заходів, спрямованих на захист прав, свобод та інтересів осіб, котрі беруть участь у справах позовного провадження, у разі припущення неможливості виконання судового рішення внаслідок певних дій учасників процесу [17]. Способами забезпечення позову є, зокрема, накладання арешту на майно або кошти, що належать відповідачеві й знаходяться в нього або в інших осіб, заборона вчиняти певні дії, установлення обов'язку вчинити певну дію тощо (ст. 152 ЦПК України). І причини, у зв'язку з якими потрібно забезпечити позов, і вид забезпечення мають бути зазначені в заяві відповідно до ч. 2 ст. 151 ЦПК України. І хоча ст. ст. 151 і 152 ЦПК України регламентують процесуальний порядок забезпечення позову в цивільному процесі та не вказують безпосередньо на необхідність зазначати факти й обставини в обґрунтування заяви про забезпечення позову, очевидно, що під «причинами» й потрібно розуміти сукупність фактів і обставин, які стали передумовою звернення до суду із заявою про забезпечення позову. Наприклад, у позивача є припущення, що до завершення розгляду та вирішення справи судом відповідач зніме кошти з банківського рахунку й розпорядиться ними на свій розсуд, приховає тощо. В обґрунтування заяви про забезпечення позову позивач зазначить таке: реквізити відповідного банку, рахунок, грошову суму, а також факти й обставини, які дали підстави вважати, що відповідач учинить дії, які унеможливають виконання судового рішення, тощо. Чи мають ці факти процесуально-правовий характер, як на це вказують окремі процесуалісти? Видається, що вказані факти й обставини мають здебільшого матеріально-правовий характер, а не процесуально-правовий, як це прийнято вважати, оскільки, як правило, пов'язані із матеріально-правовими вимогами. Наприклад, у справах про розподіл майна, відшкодування шкоди, стягнення коштів, у справах, що виникають із кредитних зобов'язань, тощо вид

забезпечення позову безпосередньо залежить від позовних вимог і їхніх підстав, які мають матеріально-правовий характер.

Про факти процесуально-правового характеру в абсолютному розумінні можна говорити в контексті, наприклад, розгляду та вирішення судами справ про визнання й виконання рішень іноземних судів. Проведення таких справ судами України зумовлює необхідність установлювати такі факти процесуально-правового характеру: дату ухвалення рішення іноземним судом, оскільки ст. 391 ЦПК України встановлює, що рішення іноземного суду може бути пред'явлено до примусового виконання в Україні протягом трьох років із дня набрання ним законної сили, за винятком рішення про стягнення періодичних платежів, яке може бути пред'явлено до примусового виконання протягом усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні три роки; підсудність такої справи, що пов'язана з судами за місцем проживання (перебування) або місцезнаходження боржника чи його майна, відповідно до ст. 392 ЦПК України; факти, які свідчать про наявність відповідних повноважень в особи, котра звертається із клопотанням про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду. Закон (ст. 393 ЦПК України) наділяє таким правом безпосередньо стягувача (його представника) або, відповідно до міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, іншу особу (представника); факти, що підтверджують дотримання особою, котра має право на подання клопотання, процесуального порядку реалізації права на подання такого клопотання, адже деякими міжнародними договорами України передбачено подання клопотання через органи державної влади України (ч. 2 ст. 393 ЦПК України) тощо. Указані факти мають виключно процесуально-правовий характер, підлягають доказуванню особами, які подають клопотання, та встановленню судом. Отже, необхідність включення фактів процесуально-правового характеру до предмета доказування набуває особливого значення при провадженні національними судами у справах про визнання й виконання рішень іноземних судів.

У зв'язку з тим що за своєю природою факти й обставини процесуально-правового характеру, – це факти й обставини, доказування та встановлення яких зумовлено судовою діяльністю, а будь-яка процесуальна дія суду підлягає обов'язковій фіксації в процесуальних актах: ухвалах, рішеннях, протоколах тощо, а також у журналі судового засідання й технічними засобами, отже, і саме ухвалення (постановлення) процесуального документа, і його зміст, відповідно, стають процесуальним фактом або несуть інформацію про процесуальний факт чи сукупність фактів.

Дослідження юридичної природи окремих фактів процесуально-правового характеру зумовлює висновок про обґрунтованість включення законодавцем фактів процесуально-правового характеру до предмета доказування (ч. 1 ст. 179 ЦПК України), а також про необхідність доказування фактів і обставин процесуально-правового характеру сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, установлення їх судом, так само як і фактів матеріально-правового характеру. Положення ч. 1 ст. 60 ЦПК України, відповідно до якої кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень, крім випадків, установлених законом, необхідно розуміти і як таке, що встановлює обов'язки для доказування фактів процесуально-правового характеру, адже, наприклад, вимога позивача про забезпечення позову повинна бути обґрун-

тована відповідними фактами й доказами. Дещо десонує з ч. 1 ст. 60 ЦПК України ч. 3 цієї самої статті, відповідно до якої доказуванню підлягають обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі й щодо яких у сторін та інших осіб, котрі беруть участь у справі, виникає спір. По-перше, не всі правовідносини, що встановлюються судом у цивільному процесі, характеризуються спірністю; по-друге, і факти процесуально-правового характеру можуть бути не обтяжені спором, тому з огляду на регулювання предмета доказування ст. 179 ЦПК України видається необхідним ч. 3 ст. 60 ЦПК України викласти в такій редакції: «Доказуванню підлягають факти й обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі».

Аналіз поглядів і висновків про юридичну природу фактів та обставин процесуально-правового характеру, їх законодавчої регламентації, дає змогу зробити такі **висновки**:

1. Факти й обставини процесуально-правового характеру – це юридичні факти й обставини, із якими норми цивільного процесуального законодавства пов'язують виникнення, зміну та припинення цивільних процесуальних правовідносин.

2. Факти й обставини процесуально-правового характеру – це факти й обставини, необхідність у доказуванні та встановленні яких може виникати як до, так і після відкриття провадження у справі, зокрема факти й обставини, що обґрунтовують ужиття судом заходів щодо забезпечення доказів чи позову.

3. Необхідність установлення судом фактів і обставин процесуально-правового характеру може бути викликана вимогами матеріального права, зокрема факти й обставини, які обґрунтовують причини пропуску строку позовної давності.

4. Факти й обставини процесуально-правового характеру необхідно включати до предмета доказування з таких причин: 1) їх установлення має велике значення для захисту прав, свобод та інтересів, ухвалення законних і обґрунтованих рішень; 2) вони підлягають доказуванню сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, установленню судом.

5. У зв'язку з тим, що ч. 3 ст. 60 ЦПК України встановлює обов'язки доказування й подання доказів в обґрунтування лише обставин, щодо яких у сторін та інших осіб, котрі беруть участь у справі, виникає спір, а факти процесуально-правового характеру обґрунтовують переважно не матеріально-правові правовідносини, з приводу яких виник спір, а процесуально-правові, видається доцільним ч. 3 ст. 60 ЦПК України викласти в такій редакції: «Доказуванню підлягають факти й обставини, які мають значення для ухвалення рішення у справі». Такий спосіб регулювання обов'язків доказування й подання доказів однозначно дасть підставу вважати, що доказуванню підлягають усі факти й обставини, від установлення яких залежить законність і обґрунтованість судового рішення, а не лише факти й обставини, з приводу яких виник спір, відповідатиме положенню ч. 1 ст. 179 ЦПК України та судовій практиці.

Список використаної літератури:

1. Гукасян Р.Е. Соотношение материального и процессуального права, норм и правоотношений / Р.Е.Гукасян // Труды ВЮЗИ «Проблемы соотношения материального и процессуального права». – М. : ВЮЗИ, 1980. – С. 14–19.
2. Курс цивільного процесу : [підручник] / [В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. – Х. : Право, 2011. – С. 486.

3. Советский гражданский процесс / под общ. ред. проф. С.Ю. Каца, доц. Л.Я. Носко. – К. : Выща школа, 1982. – С. 129–130.
4. Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса / [Н.А. Чечина, Д.М. Чечот и др.]. – Л. : Изд-во Ленинградского университета, 1979. – С. 128; Курьлев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии / С.В. Курьлев. – Минск, 1969. – С. 39.
5. Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть / Г.Л. Осокина. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма, 2010. – С. 626.
6. Сліпченко О.І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : [монографія] / О.І. Сліпченко, В.А. Кройтор. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – С. 118.
7. Паскар А.Л. Роль цивільних процесуальних юридичних фактів у динамічності цивільних процесуальних правовідносин / А.Л. Паскар // Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність : збірник наукових праць першої Міжнародної науково-практичної конференції (25–26 листопада 2010 р.). – К., 2010. – С. 224.
8. Решетникова И.В. Доказывание в гражданском процессе : [учеб.-практ. пособие для бакалаврата и магистратуры] / И.В. Решетникова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2015. – С. 43.
9. Звягинцева Л.М. Доказывание в судебной практике по гражданским делам / Л.М. Звягинцева, М.А. Плюхина, И.В. Решетникова. – М. : Норма, 2000. – С. 10–13; Осокина Г.Л. Гражданский процесс. Общая часть / Г.Л. Осокина. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма, 2010. – С. 626.
10. Цивільний процес України: академічний курс / за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – С. 370; Андрійцьо В.Д. Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України : [монографія] / В.Д. Андрійцьо. – Ужгород : ТОВ «ІВА», 2014. – С. 277.
11. Сліпченко О.І. Докази та доказування в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : [монографія] / О.І. Сліпченко, В.А. Кройтор. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – С. 118.
12. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 575.
13. Луць В.В. Позовна давність. Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / В.В. Луць ; за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – С. 581.
14. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2002. – Т. 4. – 2002. – С. 717.
15. Про окремі питання застосування строків позовної давності : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16.01.2013 р. № 10-70/0/4-13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v_070740-13/print 139574644.
16. Решетникова И.В. Доказывание в гражданском процессе : [учеб.-практ. пособие для бакалаврата и магистратуры] / И.В. Решетникова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2015. – С. 43; Цивільний процес України / академічний курс за ред. С.Я. Фурси. – К. : Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – С. 370; Андрійцьо В.Д. Теоретичні проблеми доказування в цивільному судочинстві України : [монографія] / В.Д. Андрійцьо. – Ужгород : ТОВ «ІВА», 2014. – С. 277.
17. Захарова О.С. Проблеми забезпечення позову у цивільному судочинстві / О.С. Захарова, О.О. Грабовська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 88. – С. 14.